

УДК 340.1

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ

GENERAL PRINCIPLES OF LEGAL PROCESS

Слинько Д.В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
факультету № 1**Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті проводиться теоретичне дослідження загальних принципів юридичного процесу. Здійснюється аналіз юридичної літератури та відповідного нормативно-правового матеріалу. Принципи юридичного процесу визначаються як найбільш узагальнені правові вимоги, що мають відправне значення, безпосередньо відображають пізнані закономірності, визначають напрями практичних дій залучених до їх реалізації суб'єктів юридичного процесу. Надається характеристика різновидів загальних принципів юридичного процесу.

Ключові слова: юридичний процес, процесуальна діяльність, принципи права, принципи юридичного процесу, загальні принципи юридичного процесу.

В статье проводится теоретическое исследование общих принципов юридического процесса. Осуществляется анализ юридической литературы и соответствующего нормативно-правового материала. Под принципами юридического процесса подразумеваются наиболее обобщенные правовые требования, которые имеют отправное значение, непосредственно отражают установленные закономерности и определяют направления практических действий вовлеченных в их реализацию субъектов юридического процесса. Дается характеристика разновидностей общих принципов юридического процесса.

Ключевые слова: юридический процесс, процессуальная деятельность, принципы права, принципы юридического процесса, общие принципы юридического процесса.

The article deals with theoretical study of the general principles of the legal process. An analysis of legal literature and relevant normative legal material is carried out. Principles of the legal process are defined as the most generalized legal requirements that are of initial importance, directly reflect the recognized laws, determine the directions of practical actions involved in the implementation of legal process subjects. The characteristic of varieties of general principles of the legal process is given.

Key words: legal process, procedural activity, principles of law, principles of legal process, general principles of legal process.

Постановка проблеми. У загальнотеоретичній науці термін «принцип», як правило, використовується в етимологічному значенні як засада, вихідне положення будь-якого явища (вчення, організації, діяльності тощо) [1, с. 75]. Поняття «принцип» широко використовується у правовій літературі країн континентальної Європи епохи Середньовіччя. Етимологічне походження цього терміна пов'язане з давньофранцузьким терміном «*principe*» і лат. «*principium*», які, своєю чергою, є похідними від лат. «*princeps*» [2, с. 8]. У сучасній науковій юридичній літературі, як правило, під принципами розуміють основні засади, вихідні положення, які відображають сутнісні властивості права [3, с. 22–27]. Крім того, принципи права виражають найбільш загальні закономірності розвитку правової системи, є його якісною характеристикою. Принципи завжди виражаються у вигляді загальної ідеї, основоположних засад, вимоги, що ставляться до права

загалом. Вони завжди висловлюють пріоритети держави, об'єктивні закономірності, що мають місце в суспільстві.

Оскільки принципи юридичного процесу є складовою частиною системи принципів права, вони об'єктивно зумовлені відносинами, що склалися у суспільстві. Процесуальні принципи формуються у результаті вивіреної, аргументованої та обґрунтованої діяльності уповноважених суб'єктів, внаслідок пізнання закономірностей процесуальної діяльності. Вони слугують орієнтиром для сучасного процесуального законодавства, відображають тенденції розвитку юридичного процесу і виступають мірилом законності процесуальної діяльності уповноважених суб'єктів [4, с. 127]. Принципи процесу також певним чином визначають його сутність, зумовлюють мету і завдання у правореалізаційній і правотворчій, правоохоронній діяльності. Варто зауважити, що оскільки проблема розуміння принципів процесу є однією з найбільш

суперечливих та малодосліджених, у правничій науці відсутня єдність поглядів щодо їх поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цього явища розглядалися представниками загальнотеоретичної науки (В. Горшеньов, С. Гусарев, О. Фатхутдінова, П. Недбайло та ін.) та галузевих наук (В. Кройтор, А. Пухтецька, Г. Тимченко, С. Фурса та ін.). Внаслідок розбіжності та суперечливості поглядів відсутній опис статичної і динамічної структури принципів процесу системи, не досліджена їх взаємодія, не вирішене питання про місце і роль кожного з принципів у рамках їх загальної системи. Отже, не вирішено багато проблемних питань, пов'язаних із недоліками реалізації вимог системи принципів на різних стадіях процесу. Розкриття змісту процесуальних принципів дасть змогу отримати найбільш повне уявлення про досліджуване явище правової дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, під принципами юридичного процесу слід розуміти найбільш узагальнені правові вимоги, що мають відправне значення, безпосередньо відображають пізнані закономірності, визначають напрями практичних дій залучених до їх реалізації суб'єктів юридичного процесу. Доцільно, використовуючи як критерій класифікації дію принципів юридичного процесу в системі права, виокремити його загальні принципи, котрі притаманні усім різновидам юридичної процесуальної діяльності. До їх числа ми пропонуємо зарахувати наведені нижче.

Принцип законності. На нашу думку, законність щодо усіх видів юридичного процесу є проявом позитивного права, оскільки у законності «концентровано виражена властивість права щодо протистояння сваволі в процесі впорядкування суспільних відносин» [5, с. 3]. Принцип законності є конституційним принципом, оскільки в ч. 2 ст. 19 Конституції України зазначається, що органи державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України [6]. Крім того, конституційні принципи верховенства права і верховенства закону, закріплені у ст. 8 Конституції України, у діалектичній взаємодії виражають загальне розуміння законності, яке є основоположним для права, але щодо юридичного процесу має певні особливості. Маємо підстави констатувати, що законність юридичного процесу проявляється в законності суб'єктного складу учасників юридичного процесу, законності юридичної процедури здійснення процесуальних дій, законності результатів прийнятого у справі рішення, законності застосовуваної процесуальної відповідальності. Порушення будь-якого з процесуальних принципів тягне за собою порушення принципу законності юридичного процесу. Зміст всіх інших принципів процесу має відображати вимогу дотримання правових приписів у процесі реалізації будь-якого з видів юридичного процесу, верховенства закону в процесуальній сфері, пріоритету Конституції та норм міжнародного права. У майбутньому, на думку Т.В. Гурової, принцип законності у процесуальній сфері спричинить виникнення у правовій системі судового прецедента як джерела права [7, с. 14–16], активізує конституційний процес, забезпечить розвиток внутрішнього процесуального законодавства згідно з міжнародно-правовими нормами. Так, у правотворчому процесі принцип законності означає вимогу дотримання процедури прийняття нормативно-правового акта, дотримання компетенції органу або посадової особи, що приймає акт тощо.

Принцип поваги і дотримання прав особи. Конституція України не тільки визнає та закріплює права та свободи людини і громадянина, але й гарантує їх, оскільки людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Крім того, ст. 3 Конституції України проголошує, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення

прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Цей принцип є загальним для всіх видів юридичного процесу і набуває особливої значущості у зв'язку з тим, що однією з характеристик юридичного процесу виступає наявність суб'єкта, наділеного державно-владними повноваженнями та можливістю застосування заходів процесуального примусу, в тому числі і щодо обмеження прав і свобод громадян. Наявність такого суб'єкта дозволяє говорити про те, що цей принцип виступає в системі загальноправових принципів більшою мірою як принцип юридичного процесу, оскільки законодавче закріплення в нормах матеріального права цього принципу і відображення його в законодавстві не вирішує проблеми поваги і дотримання прав особистості в ході юридичного процесу. Саме в процесі діяльності уповноважених суб'єктів проблема забезпечення та захисту прав особистості виходить на перший план. Вимога поваги і дотримання прав особистості знаходить своє відображення в установчій діяльності, особливо у виборчому процесі при формуванні законодавчого органу чи органів місцевого самоврядування, правозастосовному процесі, контрольно-наглядової діяльності.

Принцип формальної процесуальної рівноправності є похідним від загальноправового принципу рівності громадян перед законом, який є ідеалом справедливого суспільного розвитку. Поряд з іншими принципами права принцип рівності громадян перед законом є невід'ємним атрибутом правової держави і громадянського суспільства. Цей принцип закріплено у п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції України, деталізується він у галузевих процесуальних кодексах. Стосовно юридичного процесу принцип рівності трансформується в процесуальний принцип – принцип процесуальної рівноправності учасників юридичного процесу. Водночас, як зазначає А.М. Апаров, принцип конституційної рівності всіх перед законом відрізняється від принципу процесуальної рівноправності як за суб'єктним складом осіб, які їх реалізують, так і за змістом [8, с. 37]. Оскільки один із суб'єктів процесуальних відносин є носієм владних повноважень, говорити про рівність становища учасників процесу не доводиться. Тому для відновлення процесуального балансу відносин між учасниками процесу права учасників процесу забезпечуються процесуальними обов'язками державно-владних суб'єктів. Так, наприклад, ч. 2 ст. 22 КПК України встановлює, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених кодексом [9]. Відповідно до ч. 2 ст. 10 ЦПК України, сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості. Рівність сторін у процесуальних правах та обов'язках закріплена також у ч. 1 ст. 31 ЦПК України [10]. Своєю чергою, ст. 4–2 ГПК України зазначає, що правосуддя у господарських судах здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом [11]. Закон встановлює рівні можливості сторін і гарантує їм право на захист своїх інтересів.

Принцип процесуальної відповідальності та її невідворотності зумовлений загальноправовим принципом невідворотності юридичної відповідальності, який означає обов'язок держави реагувати на правопорушення, притягати порушника до відповідальності, обов'язок порушника зазнати несприятливих наслідків. Реалізація принципу невідворотності відповідальності залежить від багатьох умов, однією з яких є його взаємодія з принципом гласності юридичного процесу, що передбачає відкритість процесу для громадськості. Можливість громадян спостерігати за ходом розгляду справи сприяє посиленню громадського контролю за діяльністю вповноважених суб'єктів. Для суддів та учасників судового процесу відкритий судовий розгляд підвищує відповідальність

за належне виконання своїх обов'язків, а для присутніх у залі суду посилює виховний вплив судового процесу. Суспільна думка має доносити до свідомості людей, розуміння невідворотної відповідальності за будь-яке скоєне правопорушення [12, с. 466]. Невідворотність юридичної відповідальності завжди має суворо уписуватися в рамки вчиненого і випливати з ідей справедливості [13, с. 7], тобто ми можемо констатувати зв'язок цього принципу із принципом процесуальної справедливості юридичного процесу. В юридичному процесі для уповноважених осіб цей принцип реалізується шляхом скасування результату процесуальної діяльності, а для інших суб'єктів – у вигляді заходів процесуального впливу.

Принцип процесуальної справедливості. Він полягає в тому, що всі рішення, винесені у справі, та застосування заходів процесуальної відповідальності й покарання мають бути справедливими. Принцип в юридичному процесі, як і принцип у праві взагалі, є інструментом, способом досягнення балансу моральних норм і норм права. Принцип справедливості має обґрунтовувати, визначати зміст інших принципів юридичного процесу. Свідченням непрямого закріплення цього принципу в Конституції України є те, що низка конституційних вимог безпосередньо впливає з принципу справедливості [14, с. 31–32]. Отже, ідея справедливості конкретизується в принципі *non bis in idem*, закріпленому в ст. 61, та у праві на судовий захист, передбаченому ст. 55 Основного Закону. Принцип процесуальної справедливості в юридичному процесі доцільно розглядати у двох аспектах: матеріальної та процедурної справедливості. Матеріальна справедливість полягає в тому, що кожне рішення, прийняте вповноваженим суб'єктом, має бути справедливим по суті. Це передбачає, що у процесі вирішення питання мають бути справедливо визначені права і обов'язки осіб або результатом рішення має бути відновлена справедливість. Своєю чергою, процедурна справедливість передбачає розгляд справи чи прийняття процесуального рішення відповідно до певних процедур, встановлених законодавством [15, с. 7].

Принцип гласності та відкритості. Цей принцип знаходить свій вияв у будь-якому вигляді юридичного процесу, оскільки він сприяє формуванню громадянського суспільства, певного рівня правосвідомості і забезпечує контроль за юридичною діяльністю з боку самого суспільства. Гласність і відкритість є похідними від загального обов'язку правової демократичної держави висвітлювати діяльність державних органів. Зокрема, відповідно до ст. 2 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» [16], органи державної влади зобов'язані надавати ЗМІ повну інформацію про свою діяльність через відповідні інформаційні служби органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечувати журналістам вільний доступ до неї, крім випадків, передбачених Законом України «Про державну таємницю» [17], не чинити на них будь-якого тиску і не втручатися в їх виробничий процес. В.В. Городовенко звертає увагу на те, що в сучасній правничій літературі термін «гласність процесу» необґрунтовано отожднюють із «публічністю розгляду справ», який є набагато ширшим за змістом [18, с. 39]. Крім того, необхідно звернути увагу на те, що досить часто засади гласності і відкритості процесу отожднюються, незважаючи на їх розрізнення у законодавстві. У чинному процесуальному законодавстві терміни «гласність» та «відкритість» використовуються з метою позначення єдиного принципу, але мають різне змістовне навантаження. Так, наприклад, КПК України у ст. 7 використовує термін «гласність і відкритість судового провадження» [9]; ГПК України застосовує у ст. 4–4 термін «гласність розгляду справ» [11]; ЦПК України у ст. 6 оперує поняттям «гласність та відкритість судового розгляду» [10]; КАС України у ст. 12 вказує на «гласність і відкри-

тість адміністративного процесу» [19]. Гласність передбачає забезпечення змоги особам, чиїх інтересів стосується справа, права знати про дату, час і місце розгляду справи, права бути вислуханим, а також знати про всі ухвалені рішення у справі. Відкритість процесу зумовлює надання особам, які не причетні до справи, права бути присутніми під час її розгляду [18, с. 40–41]. Таким чином, тільки доступний громадській думці зміст юридичного процесу може сприяти становленню громадянського суспільства, усвідомленню правозастосуванню, формуванню високого рівня правосвідомості. Винятки з положень принципу гласності і відкритості юридичного процесу можуть бути встановлені лише законом виключно в цілях охорони конституційних прав громадян або публічних інтересів.

Принцип поєднання публічних і приватних інтересів. Даний принцип відноситься до групи загальних принципів юридичного процесу, отже, поширюється на всі види даного правового явища і є вихідною ідеєю формування процесуальних норм права. Звернімо увагу на те, що у юридичній науковій літературі одним із принципів публічного права визнають принцип пріоритету публічних інтересів. Сутність принципу пріоритету публічних інтересів полягає в тому, що у процесі правового регулювання суспільних відносин спільні інтереси переважують над приватними інтересами суб'єктів права. Такий стан речей певною мірою забезпечує узгодженість дій суб'єктів правотворчої та правозастосовної діяльності. Однак це твердження видається не зовсім вірним. На нашу думку, не варто протиставляти інтереси суспільства, держави й інтереси особистості. Поєднання публічного і приватного в будь-якому юридичному процесі робить його більш ефективним і справедливим. Серед форм поєднання приватних і публічних інтересів, захисту публічних або приватних інтересів є доцільним умовно виокремити групи. До першої групи слід зарахувати низку законів України та рішень Конституційного Суду, в яких визнається пріоритет приватних інтересів. Правовою основою такого погляду слугують: 1) ст. 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; 2) практика Європейського суду з прав людини. Встановлення пріоритету приватних інтересів простежується у нормах конституційного, цивільного, господарського, інформаційного законодавства [20, с. 525–526]. До другої групи належать норми законодавства, в яких визнається необхідність встановлення та захисту пріоритету публічного інтересу. Це пояснюється особливою значущістю публічних інтересів, які забезпечують підвалини суспільства й держави, виступають умовою їх існування та гарантують задоволення приватних інтересів в їх одиничному й концентрованому «усередненому» прояві [21, с. 4].

Принцип взаємної відповідальності держави та особи за порушення норм процесуального права тісно пов'язаний із принципом поєднання публічних і приватних інтересів. У найзагальнішому розумінні взаємна відповідальність держави і особи виявляється у таких аспектах: 1) громадянин, який скоїв правопорушення, притягається державою до юридичної відповідальності – у цьому дістає вияв відповідальність громадянина перед державою; 2) сама держава несе відповідальність перед громадянином, тобто гарантує права особи, захищає їх від будь-якого беззаконня та сваволі. Таким чином, здійснюється надійний захист державної влади від посягань на неї з боку громадянина. Змістом взаємної відповідальності є встановлення рівних можливостей поведінки як із боку держави, її органів та посадових осіб, та і з боку людини. На сучасному етапі розвитку українського суспільства і держави суб'єктом, що несе основний тягар відповідальності у взаємовідносинах держави і людини, необхідно визнавати державу. Держава створена для людини, а не людина існує для держави – ось основний принцип взаємовідносин

цих суб'єктів [22, с. 161]. У загальноправовому розумінні принцип взаємної відповідальності закріплений у Конституції України, зокрема у ч. 2 ст. 3, згідно з якою держава відповідає перед людиною за свою діяльність та у ст. 23 Конституції, що фіксує існування обов'язків людини перед суспільством. Процесуальний прояв цього принципу ми бачимо у ч. 3 ст. 152 Конституції України, яка встановлює відповідальність держави не лише за діяльність органів державної влади та їх посадових осіб, але й за видання правового акта, який завдає шкоди людині, у т. ч. процесуального. Закріпивши принцип взаємної відповідальності, Конституція України визначає основні положення втілення цієї відповідальності в інших нормативно-правових актах, що мають процесуальний характер. Це, наприклад, закони України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [23] та «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» [24]. Крім того, видатки на відшкодування збитків щороку передбачаються Законом України «Про державний бюджет».

Принцип здійснення юридичного процесу тільки уповноваженими суб'єктами означає, що будь-яка діяльність із реалізації процесуальних норм має здійснюватися суб'єктами, наділеними визначеною законом сукупністю повноважень, у межах їх компетенції. Так, ст. 124 Конституції України визначає, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди; делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються [6]. Згідно з п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України, посадовою особою, уповноваженою в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, є слідчий [9]. Своєю чергою, згідно зі ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України, є Конституційний Суд

України [25]. Натомість організація та проведення (адміністрування) виборчого процесу здійснюється спеціально створюваними органами – виборчими комісіями, статус яких законодавчо закріплений [6].

Принцип наукової обґрунтованості та професіоналізму юридичного процесу, зміст якого полягає у вивченні в процесі підготовки та застосування правових актів економічних, політичних та інших чинників розвитку суспільства, його об'єктивних потреб, залученні до розробки нормативно-правових актів наукових співробітників, фахівців у відповідній галузі права чи господарювання, використанні вітчизняного та зарубіжного досвіду, результатів наукових досліджень, експертних висновків, урахуванні правил юридичної техніки [27, с. 67; 28, с. 84]. Важливою умовою при цьому є практична перевірка методів, форм та засобів управління суспільними процесами [29, с. 68]. На думку Р.О. Халфіної, цей принцип передбачає дослідження впливу права на розвиток суспільних відносин; виявлення закономірностей наукового впливу; встановлення закономірностей розвитку правової форми [30, с. 60–53]. Як прояв юридичного процесу, наукове і практичне забезпечення адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу [31], проведення комплексних системних досліджень із цих питань потребує відповідного рівня професіоналізму. Нині професіоналізмом є глибоке та всебічне знання і володіння практичними навичками у будь-якій галузі суспільно-корисної діяльності [32, с. 85]. Крім того, вказаний принцип передбачає також відповідність юридичної діяльності Конституції України, законам України, міжнародним договорам України, підзаконним нормативним актам. Наукова обґрунтованість кожного акта є необхідною умовою його ефективності.

Висновок. Таким чином, загальні принципи юридичного процесу є принципами, які розкривають сутність, характер, природу юридичного процесу. Зміст загальних принципів юридичного процесу тісно пов'язаний із процесуальною діяльністю, її закономірностями та особливостями, цілями, формами та ін. Варто наголосити, що загальні принципи юридичного процесу є основними, керівними ідеями всієї процесуальної діяльності як комплексного правового явища та притаманні всім її видам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Общая теория государства и права. Академический курс. В 3-х томах. Том 2: Право / отв. ред. М.Н. Марченко. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Зерцало-М, 2001. 548 с.
2. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права та Європейський адміністративний простір (науково-інформаційне видання). Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. 87 с.
3. Гусарев С. Нормативні принципи юридичної практичної діяльності. *Право України*. 2005. № 8. С. 22–27.
4. Слинько Д.В. Юридичний процес: історія, теорія, практика : монографія. Харків : НТМТ, 2017. 415 с.
5. Оніщенко Н.М. Принцип законності: природа та сутність в умовах демократичних змін. *Вісн.* 2012. № 12. С. 2–4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2012_12_2.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
7. Гурова Т.Е. Судебная власть и судебный прецедент в современной России (дискуссионные вопросы). *Юриспруденция*. 1997. № 1. С. 14–16.
8. Апаров А.М. Формування та розвиток адміністративно-процесуального права : монографія. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2014. 344 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
11. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
12. Шевченко О.А. Поняття принципу невідворотності кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ*. 2012. № 3. С. 460–468. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvduvs_2012_3_68.
13. Максимюк О.Д. Взаємозумовленість принципу невідворотності та інших принципів юридичної відповідальності. *Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць*. Вип. 461: Правознавство. 2008. С. 5–10.
14. Погребняк С.П. Закріплення основоположних принципів права в Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4 (59). С. 31–39.
15. Кучинська О.А. Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1(3). URL: <http://lj.oa.edu.ua/archives/n1-2011>.
16. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/266/94>.
17. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.
18. Городовенко В.В. Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 9. С. 38–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2011_9_10.

19. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
20. Савченко С.В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 520–528. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_87.pdf.
21. Тихомиров Ю.А. Право и публичный интерес. *Законодательство и экономика*. 2002. № 3 (215). С. 4–7.
22. Зимовець А.В. До питання про особливості конституційно-правового закріплення принципу взаємної відповідальності держави і людини. *Форум права*. 2008. № 1. С. 157–163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
23. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/266/94>.
24. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні : Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-12>.
25. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.
26. Про місцеві вибори : Закон України від 14.07.2015 р. № 595-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-19>.
27. Глущенко Ю.М. Принципи правотворчої діяльності місцевих державних адміністрацій. *Форум права*. 2008. № 2. С. 66–67. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08hjnmda.pdf>.
28. Плавич В.П., Плавич С.В. Засади принципів правотворчої діяльності як основа її ефективності. *Альманах права. Свобода, рівність та гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці*. Вип. 4. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. С. 83–87.
29. Шаган О.В. Система принципів нормотворчості. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького*. 2014. № 9. С. 64–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2014_9_10.
30. Научные основы советского правотворчества / О.А. Гаврилов, Н.П. Колдаева, А.С. Пиголкин и др.; отв. ред. Р.О. Халфина. Москва : Наука, 1981. 316 с.
31. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.
32. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.